Михневич Л. В. Идея суверенитета Украины в советскую эпоху (по труду профессора В. И. Бошка).

Раскрыты взгляды профессора В. И. Бошка на содержание и юридическую природу суверенитета государства. Проанализированы его идеи относительно теорий "ограниченного суверенитета", "отрицания суверенитета", "суверенитета федерации". Исследованы мысли ученого о внутреннем и внешнем суверенитете советской Украины и его правовых гарантиях.

***Ключевые слова**: суверенитет, внутренний и внешний суверенитет, советская Украина, правовые гарантии суверенитета.*

Mikhnevich L. V. The idea of the sovereignty of Ukraine in the Soviet era (with the work of Professor V. I. Boshko).

It was revealed the views of Professor V. Boshko about the content and legal nature of state sovereignty. Also it was analyzed his ideas about the theories of "limited sovereignty", "denial of sovereignty", "the sovereignty of the federation". It was also reviewed the scientist`s views about internal and external sovereignty of Soviet Ukraine and its legal safeguards.

***Keywords:** sovereignty, internal and external sovereignty, Soviet Ukraine, legal guarantees of sovereignty.*

УДК 94:347.993(470+571)

Середа О. В.
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

ІНСТИТУТ КАНДИДАТІВ НА ПОСАДИ СУДОВОГО ВІДОМСТВА В МЕХАНІЗМІ ФОРМУВАННЯ КОРПУСУ СУДДІВ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

У статті визначено місце і роль інституту кандидатів на судові посади в механізмі формування суддівського корпусу. Розкрито елементи правового статусу кандидатів: порядок його набуття, права та гарантії служби у цьому званні, особливості притягнення до відповідальності. Виявлено основні проблеми правового регулювання їх діяльності.

***Ключові слова:** судова реформа 1864 р., суддівський корпус, судді, кандидати на посади судового відомства.*

Судова реформа 1864 року втілила в життя прогресивну ідею побудови моделі судової влади як самостійної і незалежної гілки влади. З цією метою було створено якісно нову інстанційну судову систему та запроваджено демократичні засади цивільного та кримінального судочинства. Однак їх ефективна реалізація безпосередньо залежала від штату судових установ. В сучасних умовах реформування суддівського корпусу України набуває особливої актуальності вивчення історичного досвіду "очищення" кадрового складу в українських губерніях Російської імперії.

На час здійснення судової реформи суддівський корпус, особливо в судах першої інстанції, отримував виключно негативну характеристику. Судді не відповідали своєму високому званню за професійним та етичним рівнем. На такий стан речей впливала дореформена станово-виборна судова система, заснована на "Учреждении для управления губерний" 1775 р. За таких обставин однією з головних задач розробників Судових статутів1864 року став пошук способів залучення до служби по судовому відомству і утриманню на цій стезі осіб, гідних носити звання суддів [4, с. XXXIV].

На вирішення цієї проблеми в “Учреждении судебных установлений” 1864 р. (Далі по тексту – Статут про заснування судових установлень) було закріплено механізм формування суддівського корпусу. Залежно від ланки судової установи законом (ст. 10) встановлено такі форми доступу до судової служби: виборну – на посади мирових суддів; та шляхом призначення – на посади голів, членів (суддів), слідчих окружних судів і судових палат (ст. 212). Крім того, діяв особливий порядок призначення присяжних засідателів □4□.

Такий підхід до формування суддівського корпусу обумовили диференціацію критеріїв добору претендентів на звання суддів та процедур набуття ними звання судді. Відповідно до кожної з них були розроблені критерії вступу на судову службу. До позитивних умов належали: 1) російське підданство (ст. 200), 2) досягнення 25-річного віку, 3) диференційований освітній ценз. Для доступу на виборні посади мирових суддів та у звання присяжного засідателя додатково діяли цензи осілості, підвищений майновий та службові цензи.

Для всіх категорій посад діяла заборона (негативні умови) щодо осіб, які 1) перебували під слідством чи судом за злочини і проступки, 2) відбули покарання за вироком суду у вигляді ув’язнення або інше більш суворе покарання, 3) невиправдані судовими вироками (ч. 1 ст. 201), 4) усунені зі служби за рішенням суду, із духовного відомства за пороки або з середовища громад і дворянських зборів за вироками станів (ч. 2 ст. 201), 5) перебували під опікою за марнотратство чи визнані безнадійними боржниками (ч. 3 ст. 201) □4□.

Обрання мирових суддів здійснювалося повітовими земськими зборами на підставі попередньо складених списків по кожному мировому округу терміном на 3 роки (ст. 23-26). В свою чергу склад присяжних засідателів визначався судом за процедурою жеребкування на підставі списків, складених особливим комісіями. Їх повноваження припинялися відразу після закінчення сесії чи періоду засідань суду, на який вони були обрані. На відміну від них особи, призначенні імператором на посади суддів окружних судів і судових палат, перебували у цьому званні довічно.

Розглянуті особливості дають підстави вважати, що суддям “за призначенням” законом відведено центральне місце в судовій системі Російської імперії. Однак механізм формування їх корпусу був визначений в загальних рисах. Статут про заснування судових установ обмежився нормою, що їх призначення здійснювалося імператором за поданням міністра юстиції. Беручи до уваги значну територію Російської імперії, потребу у суддях та дефіцит кваліфікованих кадрів, особливий інтерес для дослідження має питання добору претендентів на отримання звання судді вперше.

Перше призначення на посаду судді було можливим лише в штат членів (суддів) окружного суду за умови зайняття не менше 3 років в судовому відомстві посади не нижче секретаря суду (ст. 203). До таких належали посади судового слідчого, товаришів прокурора окружного суду. В свою чергу від претендентів з числа присяжних повірених вимагалося не менше 10 років практики (ст. 203, 204). Члени судових палат визначалися винятково з числа суддів і прокурорів окружного суду, які перебували на цих посадах не менше 3 років (ст. 206). В свою чергу сенатори Касаційних департаментів сенату призначалися з числа осіб, що займали не менше 3 років посади обер-прокурора, товариша обер-прокурора, голови, члена чи прокурора

судової палати (ст. 207). Таким чином, ці вимоги були зорієнтовані на претендентів з числа старої магістратури чи дійсних державних службовців. Для молодих спеціалістів, які на час реформи 1864 р. здобули юридичну освіту, шлях до звання судді був закритим.

Однак діячі судової реформи усвідомлювали необхідність практичної підготовки освічених юристів для зайняття самостійних і відповідальних посад в судовому відомстві. Її здійснення було покладене на самі судові установи, за переконанням, що суди повинні самі створити для себе професійну магістратуру та забезпечити не лише теоретичну підготовку майбутніх чинів судового відомства, але й володіння практичними навичками судової служби [2, с. 180-181].

З метою підготовки кадрів вперше було запроваджено інститут кандидатів на посади судового відомства (Далі по тексту – кандидати). Правовий статус кандидатів визначався нормами Статуту про заснування судових установлень (ст. ст. 407-419).

Це звання могли отримати за рішенням Міністра юстиції (ст. 408) особи, які закінчили курс юридичних наук у вищих навчальних закладах, а також особи, які отримали атестати про складання іспитів з цих наук (ст. 407). Вимога закону щодо освітнього цензу (наявності атестату про вищу юридичну освіту) на перший погляд дає підстави вважати, що кандидати на судові посади приступали до практичної діяльності з великим запасом наукових знань, і були достатньо підготовлені як в спеціально-теоретичному, так і в загальноосвітньому аспекті.

Однак міністр юстиції М. В. Муравйов цілком справедливо поставив під сумнів відповідність атестату дійсним знанням. Він дав з цього приводу негативний відгук: "Читали они мало, думали еще меньше и с академической скамьи не вынесли привычки ни к серьезному чтению, ни к отвлеченному логическому мышлению" [1, с. 43-44].

Тому цілком справедливо ці вимоги було розширено. Закон від 26 червня 1867 р. дозволив міністру юстиції назначати в кандидати на судові посади до запровадження в дію Судових статутів у всіх губерніях осіб "хотя и не окончивших курс юридических наук, но доказавших на службе свои познания по судебной части" [3, с. 1039].

Кандидати розподілялися по окружним судам і судовим палатам або призначалися до осіб прокурорського нагляду (ст. 408). В свою чергу голови окружних судів визначали характер обов'язків кандидатів, які відповідали б посадам секретарів і помічників секретарів, або відряджали до представників прокурорського нагляду (ст. 409) [4, с. 249-259]. Вибір відомства, від якого залежав характер практичної діяльності і майбутня служба, здійснювався на розсуд кандидата. Таким чином, в кожному судовому місці існували кандидати "прокурорські" і "суддівські", хоча їх вирізняв лише порядок призначення. Перших назначав на службу міністр юстиції за поданням прокурора судових палат, а інші – головами відповідних судів.

Голова суду мав право відмовити у прийнятті в звання кандидата не інакше, як за постановою загальних зборів відділень окружного суду чи департаментів судової палати з поясненням причини (ст. 410).

Вступ у звання кандидата відбувався після складання присяги, а особи отримували статус державних службовців. У зв'язку з цим, вони носили віц-мундири; офіційно входили до штату суду. Однак, кандидатська служба на практиці вважалася факультативною, так як закон встановлював вимогу лише числитися на службі. Відтак

кандидати не відвідували занять, займаючись приватною практикою [1, с. 21-22].

Кандидати на судові посади були наділені достатніми правами та гарантіями, що визначали їх самостійність. З одного боку, – це права слідчих і захисників, з іншого – спеціальний порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності. Дисциплінарні стягнення могли бути покладені на них лише суддівською колегією [1, с. 29-30].

Штатної винагороди кандидати не отримували (ст. 411-412). Тому багато хто з кандидатів не витримували і закінчували свою підготовчу службову кар'єру остаточним переходом в адміністративну, технічну чи приватну службу, в адвокатуру. Інші бралися за "подарунки" чи звертали свої погляди в сторону вигідного одруження [1, с. 31-35].

Статут про заснування судових установ окреслив засади практичної діяльності кандидатів. Практична підготовка складала таку ж істотну та невід'ємну умову самостійної судової служби, як і вища юридична освіта. Остання надавалася вищим академічним курсом, а перша – кандидатською службою через систематичне виконання обов'язків, покладених на кандидатів законом [1, с. 7].

У вільний від занять час, вони зобов'язувалися відвідувати засідання судів, при яких вони перебували (ст. 414). Закон дозволяв, у випадку недостатньої кількості судових слідчих і в умовах крайньої необхідності, відряджати кандидатів за дозволом суду здійснювати слідство по злочинам і проступкам. При виконанні цих доручень вони наділялися правами судових слідчих (ст. 415). Важливого значення для набуття практичних навичок було здійснення кандидатами за рішенням голів судових місць захисту підсудних у кримінальних справах, захист сторін за правом бідності у місцях, де не було ради присяжних повірених (ст. 416). Їх служба грунтувалася на повному підпорядкуванні голові суду, прокурору чи товаришу прокурора, до якого вони відряджалися (ст. 413) □4□.

Службові заняття кандидатів набували дуже важливого значення при низькій теоретичній і відсутності практичної підготовки. Вони поділялися на дві категорії: несамостійні і самостійні. До першої належали: заняття за розпорядженням і під керівництвом прокурорів і голів судових місць; відвідування судових засідань. До другої – виконання посад судових слідчих і кримінального захисту. Головна відмінність між ними – це рівень відповідальності. Виконуючи заняття другої категорії, кандидати несли самостійну відповідальність і перед керівництвом і перед законом [1, с. 54]. Окрему групу становили заняття при судовому слідчому.

Заняття кандидатів під керівництвом і за розпорядженнями членів магістратури зводилися до письмової роботи, характер і зміст якої вирізнявся родом служби (в суді чи при прокурорському нагляді). "Суддівські" кандидати перебували при безпосередньому віданні і розпорядженні голови суду. Він назначав і змінював їх заняття, розподіляв їх по відділам суду і столам канцелярії, оцінював їх працю. Фактичний нагляд за ними здійснював помічник секретаря.

Відтак кандидати займали проміжне місце між помічником секретаря і канцелярським чиновником. Вони писали дрібні супровідні документи і повістки; записували їх в книги; звіряли переписані на чисто вироки і постанови; впорядковували справи. Серед всього обсягу цих занять, окремо слід відзначити складання проектів кримінальних вироків, цивільних рішень і окремих постанов, винесених в розпорядчих засіданнях [1, с. 56-57].

Письмові заняття між кандидатами при прокурорському нагляді окружного суду розподілялися прокурором і були звичайно двох видів: власне канцелярські заняття; "направлення" справ – складання для прокурора і його товаришів проектів обвинувальних актів і висновків у справах. Канцелярська робота прокурорських кандидатів мало чим відрізнялася від такої роботи суддівських кандидатів. Однак була ширшою та більш різноманітною. Вони досить швидко знайомили кандидата з технікою діловодства [1, с. 60-62].

Обов'язок відвідувати судові засідання встановлювався з тим, щоб кандидати знайомилися з порядком і ходом судочинства. До цього належали: хід і обстановка судового засідання; судові обряди і прийоми; відносини учасників процесу. Однак у більшості випадків кандидати відвідували засідання неправильно, випадково і рідко.

В ст. 415 Статуту заснування судових установлень передбачено загальне правило, що кандидати на судові посади 1) у випадку недостатньої кількості судових слідчих, 2) крайньої в цьому необхідності 3) за рішенням суду 4) можуть бути відрядженні для здійснення слідства, 5) при цьому діють на правах судових слідчих □4□.

У вказаних законом рамках практика випрацювала чотири різні форми слідчої діяльності кандидатів: 1) відрядження на допомогу слідчому без права самостійно здійснювати слідство; 2) відрядження також на допомогу, але з правом самостійного провадження; 3) самостійне провадження окремих слідчих дій; 4) виконання обов'язків посади судового слідчого, тобто самостійне завідування на правах слідчого цілою слідчою дільницею [1, с. 79].

В загальній організації кримінального захисту, цей інститут кандидатів займав в порядку черговості третє і останнє місце: 1) захист по вибору підсудного, 2) захист з призначенням від суду через присяжного повіреного і 3) за призначенням від суду через кандидата на судову посаду. Звертаючись до кандидатів, закон задовольняв дві потреби: перша – практична підготовка кандидатів до гласного і змагального провадження і друга – задовільна юридична допомога для підсудних.

Кандидати, які успішно виконували свої обов'язки в цьому званні, могли бути назначені на штатні посади по судовому відомству, на підставі правил ст. ст. 205, 211 Статуту про заснування судових установ. Тобто стати секретарями суду, товаришами прокурора окружного суду чи судовим слідчим. Призначення на ці посади залежало і здійснювалося: на секретарські – головами судових місць за їх власним розсудом; на слідчі і прокурорські – міністром юстиції за поданнями на перші від загальних зборів відділень окружного суду, на другі – місцевого прокурора палати. Поза цим порядком, міністерство юстиції за власним переконанням назначало 1) дільничних і тимчасових слідчих по губерніям, 2) товаришів губернських прокурорів, 3) "відряджених" в об'єднані палати кримінального і цивільного суду для вирішення справ на правах членів (тимчасово виконуючих обов'язків членів палат), 4) мирових суддів за призначенням від влади, 5) повітових суддів і стряпчих в місцевостях, де вони ще збереглися.

Таким чином, інститут кандидатів на посади судового відомства був обов'язковою ланкою на шляху до кар'єри судді для осіб, які не мали жодного досвіду роботи на державній службі. З іншої сторони, – це важливий елемент практичної підготовки майбутніх суддів. Однак, правове регулювання їх діяльності мало ряд проблем. По-перше, оглядовий характер норм Статуту про заснування судових

установлень відкрив простір для довільного тлумачення їх прав та обов'язків. По-друге, відсутність матеріального забезпечення та визначення строку служби ставили кандидатів у тяжкі умови. По-третє, головною проблемою стала неперспективність: шанси отримати врешті-решт звання судді були мізерними. Відтак, модель інституту кандидатів на посади по судовому відомству за реформою 1864 року була перспективною, але потребувала істотних вдосконалень.

Використані джерела:

1. *Муравъев Н. В.* Кандидаты на судебные должности. Вопрос судоустройства и судебной политики / Н. В. Муравъев. – М., 1886. – 179 с.
2. Объяснительная записка к проекту новой редакции Учреждения судебных установлений // Высочайше учрежденная комиссия для пересмотра законоположений по судебной части. – Т. 2. – Ч. 2. – СПб.,1900. – С. 180-220.
3. О распределении круга лиц, могущих быть определяемыми в кандидаты на должности по судебному ведомству: Высочайше утвержденное мнение Государственного совета от 26 июня 1867 г. № 44761 // ПСЗРИ [собрание второе] – Т. XLII., Отд. 1. – СПб., 1867. – С. 1039.
4. Судебные уставы 20 ноября 1864 г. – Ч. 3. – СПб., 1867. – 567 с.

Середа О. В. Институт кандидатов на должности судебного ведомства в механизме формирования корпуса судей Российской империи.

В статье определено место и роль института кандидатов на должности по судебному ведомству в механизме формирования судейского корпуса. Раскрыто элементы правового статуса кандидатов: порядок его приобретения, права и гарантии службы в этом звании, особенности привлечения к ответственности. Определены главные проблемы правового регулирования их деятельности.

Ключевые слова: *судебная реформа 1864 г., судейский корпус, судьи, кандидаты на должности по судебному ведомству.*

Sereda O. V. Institute of candidates for positions of judicial department in the mechanism of formation of the case of judges of the Russian Empire.

The article defines the place and role of the institution in the candidates for the positions by judicial department in the mechanism of formation of the judicial case. It is opened elements of legal status of candidates: an order of its acquisition, rights and guarantees of service in this rank, feature of accountability. The main problems of legal regulation of their activity are defined.

Keywords: *judicial reform of 1864, judicial case, judges, jurors, candidates for the positions by judicial department.*

УДК 930:37(477) "1917/1918"

Шитий С. І.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТКУ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСВІТНЬОГО ВІДОМСТВА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Проаналізовано загальні і спеціальні історіографічні джерела і систематизовано основні наукові праці за тематикою дослідження проблем створення, становлення, розвитку і функціонування вищих державних органів управління освітою Української Народної Республіки